

leri ve din âlimlerini barındırmış, onlara eserler yazdırmıştır. Ayrıca astronomları, sanatçıları, edip, şair ve hattatları korumuş, Hanefî fakihî Kuhistânî *Câmi'ü'r-ru-mûz* adlı eserini ona ithaf etmiştir. Ubeydullah Han, "Ubeydî" (Kul Ubeydî) mahlasıyla eserler yazıp eski Türkistan edebiyatının geleneklerini devam ettirmiştir. Eserlerinde özellikle Ahmed Yesevî, Bâkîrgânî, Lutfî ve Ali Şîr Nevâî'den etkilendiği anlaşılmaktadır. Hece vezniyle dörtlükler halinde yalın bir dil ve samimi bir ifadeyle kaleme aldığı şiirleri halk diline yakınlığıyla diğerlerinden ayrılır. Kıraat, tefsir, hadis ve fıkıh gibi İslâmî ilimlere vâkıf olan, Arapça ve Farsça'yı bu dillerde şiir yazacak kadar iyi bilen Ubeydullah Han güzel sanatlara karşı da büyük ilgi duymuştur. Aynı zamanda hattat, nakkaş ve mûsikîşinastı. Ancak Ubeydullah Han, özellikle şairliğiyle ün kazanan döneminin en mümtaz şahsiyetlerinden biridir. Onun Nakşibendiyye'nin Kâsânîyye kolunun piri Ahmed-i Kâsânî'nin müridi olduğu bilinmektedir. Şeyhiyle daha sık sohbet edebilmek için ona kendi evinin yanında bir ev tahsis etmiş, şeyhi de bazı rubâilerini şerhetmiştir.

Eserleri. 1. *Divan*. M. Fuad Köprülü ve diğer bazı araştırmacılar Ubeydullah Han'ın şairlik yönünü zayıf bulur. Buna karşılık Ahmet Ateş, onu dinî ve ahlâkî konularda gerçek bir lirizme ulaşmayı başarmış büyük bir şair diye niteler. 300'ü gazel yaklaşık 400 şiirden oluşan divanı üzerine Neşe Alparslan bir mezuniyet tezi hazırlamıştır (*Ubeydullah Han ve Divanı'nın Edisyon Kitiği*, 1968, İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, tez nr. 812). 2. *Tercüme-i Kavâidü'l-Kur'ân ve Fevâidü'l-furkân*. Ubeydullah Han, hocası Kemâled-din Yâr Muhammed b. Mevlânâ es-Semerkandî'nin kıraat ilmine dair Farsça eserini Türk halkının faydalanması için Türkçe'ye çevirdiğini söyler. Ahmet Ateş özel kütüphanesinde mevcut bir nüshasına dayanarak eseri geniş bir şekilde tanıtmıştır (bk. bibl.). Diğer bir nüshası Millî Kütüphane'dedir (AY, nr. 4690). 3. *Manzûme fî hakkı mesâilî'l-vuzû' ve 's-salât (Kitâb-ı Mukaddimetü's-salât manzûme fî hakkı mesâilî'l-vuzû')*. 158 beyitlik bir mesnevi olup Talip Yıldırım tarafından dil incelemesiyle birlikte yayımlanmıştır (bk. bibl.). 4. *Hikemiyyât*. Ubeydullah Han'ın Ahmed Yesevî tarzındaki bu tür şiirleri çeşitli yazmalarda dağınık halde yer almakta, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde *Risâle fi'n-nesâiyih ve'l-hikem* adlı nüshada (nr. 4436) 196 adet hikmet bulunmaktadır. Ay-

nı kütüphanede kayıtlı *Câmiu'l-meânî* de (nr. 4904) Ubeydullah Han'a ait hikmetleri içerir. *Bâkîrgân Kitabı*'nda ve Ahmed Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarında da Ubeydullah'a ait hikmetlerin bulunduğu tesbit edilmiştir. Yirmi beş beyitlik *Sabr-nâme*, yirmi dört beyitlik *Şevknâme* adlı mesnevilerini Talip Yıldırım ve Ahmet Büyükakkaş dil incelemesiyle birlikte neşretmiştir (bk. bibl.). Ubeydullah Han'ın Taşkent Özbekistan İlimler Akademisi Kütüphanesi'nde 991 (1583) yılında derlenmiş külliyatı Farsça divan (19-97^b), *Ma-kâlât* başlığı altında Arapça şiirler (vr. 98^b-209^b), *Kitâb-ı Mukaddimetü's-salât manzûme fî hakkı mesâilî'l-vuzû'* adlı eser (vr. 110^a-114^a), hikmetler (vr. 114^a-210^b), Türkçe divan (vr. 203^b-314^b) ve bazı manzumelerden oluşmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Bâbü, *Vekâyî'* (Arat), II, tür.yer.; Hândmîr, *Ha-bîbü's-siyer*, Tahran, ts., IV, tür.yer.; Feridun Bey, *Münşeat*, I, 374-379, 415-416; J. Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", *Ph.TF*, II, 364-365; a.mlf., *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (haz. Osman Fikri Sertkaya), Ankara 1996, s. 407-438; H. F. Hofman, *Turkish Literature: A Bio-Bibliographical Survey, section III, part I*, Utrecht 1969, VI, 40-53; N. Malayev, *Özbek Edebiyat Tarihi*, Taşkent 1976; Kemal Eraslan, "XVI. Yüzyıl Çağatay Edebiyatı: Ubeydullah Han", *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1986, IV, 339-351; J.-L. Bacqué-Grammont, "Ubeyd-Allah Han de Boukhara et Soliman le magnifique. Sur quelques pièces de correspondance", *Soliman le magnifique et son temps* (ed. G. Veinstein), Paris 1992, s. 485-504; Mehmet Alpargu, *Onaltıncı Yüzyılda Özbek Hanlıkları*, Ankara 1995, tür.yer.; a.mlf., "Bir Özbek Hanı Ubeydullah Han", *TK*, sy. 346 (1992), s. 109-115; Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul 2002, s. 178; Önal Kaya, *Doğu Türk Yazı Dili Araştırmaları I: Kul 'Ubeydî (XVI. Yüzyıl) ve Kul Şerif (XVII. Yüzyıl)*, Bişkek 2003; a.mlf., "Doğu Türk Yazı Dili Araştırmaları III, 'Ubeydullah Han: Arapça ve Türkçe Hikmetler", *TDe*, XIV/1 (2001), s. 27-59; Ahmet Ateş, "Ubeydullah Han'ın Bilinmeyen Mensur Bir Eseri: Tarcama-i Kavâ'id al-Kur'ân ve favâ'id al-furkân", *TDAY Belleten* (1964), s. 127-147; Talip Yıldırım, "Ubeydullah Han: Risâle-yi fi-Hakk-ı Mesâil-i 'Vuzû", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 14, Niğde 2003, s. 127-164; a.mlf. - Ahmet Büyükakkaş, "Ubeydullah Han'ın İki Eseri: Sabr-nâme ve Şevk-name", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, IV/1 (2007), s. 87-101; Gülşen Seyhan Alıkış, "Yesevî Takipçisi Olarak Ubeydullah Han", *Türkbilgi*, sy. 18, Ankara 2009, s. 13-33; M. Fuad Köprülü, "Çağatay Edebiyatı", *İA*, III, 312; İsmail Türkoğlu, "Şeybânîler", *DİA*, XXXIX, 45-46. MUALLÂ UYDU YÜCEL

UBEYDULLAH el-MEHDÎ

(عبدالله المهدي)

Ebû Muhammed Ubeydullah b. Hüseyin
b. Ahmed el-Mehdî el-Fâtımî
(ö. 322/934)

İlîk zâhir İsmâilî imamı
ve Fâtımîler'in kurucusu
(909-934).

259 (873) veya 260 (874) yılında Bağdat, Kûfe yahut Askerimükrem'de doğduğu söylenirse de 260'ta Suriye'nin Selemiyê şehrinde dünyaya geldiğine dair rivayet daha çok kabul görmüştür. Kimliği ve nesebi geniş tartışmalara konu olmuş, İsmâilî kaynaklarında verilen yukarıdaki isim zinciri yanında soy kütüğüyle ilgili farklı iddialar da ileri sürülmüştür. Bu çerçevede Ubeydullah b. Ahmed b. İsmâil es-Sânî b. Muhammed b. İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık, Saîd b. Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh ve diğer bazı isim zincirlerine yer verilmiştir. Sonuncu iddia IV. (X.) asır ortalarına doğru vefat eden İbn Rizâm'a aittir. Buna göre Ubeydullah el-Mehdî aslen Mecûsî olan, nur ve zulmet ilâhlarına inanan Ahvazlı Deysân b. Saîd'in neslindedir. Bu nesep zincirinin sonunda yer alan ve Şîa bünyesindeki aşırı fırkalardan Meymûniyye'nin kurucusu olan Meymûn el-Kaddâh'ın oğlu Abdullah, zâhirde insanları Ca'fer es-Sâdık'a çağırarak birlikte aslında İslâm düşmanı ve hilekâr bir kişidir. Ayrıca yahudi asıllı olduğu iddia edilmiştir (İbnü'n-Nedîm, s. 238-239; İbn Hammâd es-Sanhâcî, s. 35; İbnü'l-Esîr, VIII, 36-37; Zehebî, XV, 141-143). Ubeydullah'ın Yemen'e gönderdiği bir mektupta soyunun İsmâilîyye kaynaklarında belirtildiğinin aksine İsmâil b. Ca'fer'e değil Abdullah b. Ca'fer el-Eftah'a dayandığını ifade etmesi de (*DİA*, XII, 229) kendisiyle ilgili ihtilâflara yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu arada Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh'ın 402 (1011-12) yılında Bağdat'ta topladığı, içlerinde o devrin nakîbüleşrafî Şerîf Ebû Ahmed Hüseyin, oğulları Şerîf er-Radî, Şerîf el-Murtazâ ve seçkin bir ulemâ grubunun yer aldığı toplantı sonunda imzalanan bir zarfta Mısır'da hüküm süren Fâtımî ailesinin nesebinin Hz. Peygamber'in soyundan gelmediği belirtilmiştir (İbnü'l-Esîr, IX, 236; Makrîzî, *İttî'âzû'l-hunefâ'*, s. 47-49). Bu toplantıdan önce Fâtımîler'in nesebinin tartışılmadığı, bu tartışmayı Kâdir-Billâh'ın Hâkim-Biemrillâh'a karşı duyduğu intikam hissinden dolayı başlattığı şeklindeki iddialar doğru görülmemektedir. Zira 345

UBEYDULLAH b. KAYS

(bk. İBN KAYS er-RUKAYYÂT).

UBEYDULLAH el-MEHDÎ

(956) yılında vefat eden Mes'ûdî, İbn Ri-zâm'ın daha önce belirtilen ifadesini nakletmekle (*et-Tenbîh ve'l-işrâf*, s. 359) meselenin Bağdat toplantısından önce de tartışıldığını ortaya koymuştur. Ubeydullah el-Mehdî'nin nesebi konusunda günümüz tarihçileri arasında da önemli görüş ayrılıkları bulunmaktadır (Brett, s. 29-48; Reşâd el-İmâm, XXII/40-43 [1975], s. 57-90).

Ubeydullah, geleneksel İsmâilî silsilesine göre babası diye gösterilen Hüseyin b. Ahmed'in vefatından sonra sekiz yaşlarında imam oldu. Abbâsîler'le diğer muhaliflerinin baskısından kaçan ve Selemiy'e'de yerleştiği anlaşılan Hüseyin b. Ahmed Suriye, Irak, Mağrib ve Yemen'deki İsmâilî teşkilâtı ile irtibatını sürdürmüş, özellikle Ali b. Fazl el-Ceyşânî ve İbn Havşeb'i Yemen'de, Ebû Abdullah eş-Şîi'yi Kuzey Afrika'da devlet kurmakla görevlendirmişti. Selemiy'e'de bulunduğu süre içinde mensupları tarafından kendisine getirilen humus ve hediyelerle büyük servet kazanan Ubeydullah bu gücü sayesinde bazı Abbâsî valilerini kendisine bağladı. Türk asıllı bir vali ile ihtilâfı ve Selemiy'e'ye yönelik bir Karmatî hareketi dolayısıyla rahatsızlık duyan Ubeydullah (Muhammed b. Muhammed el-Yemânî, s. 187-189) büyük ihtimalle 290 (903) yılında kendisi için en uygun yer olan Yemen'e gitmek amacıyla, diğer bir rivayete göre ise Ağlebîler'e karşı zafer kazanan Ebû Abdullah eş-Şîi'nin kendisini Mağrib'e davet için bir heyet göndermesi üzerine Selemiy'e'den ayrıldı. Abbâsîler'e yakalanmamak için büyük gayret sarfederek Trablusşam yoluyla Kahire'ye ulaştı ve buradaki baş dâisi Firûz'la buluştu. Firûz, onun Yemen'i tercih etmeyip Kuzey Afrika'ya gideceğini öğrenince kendisinden ayrılarak Yemen'e gitti. Ubeydullah'ın Yemen'e gitmekten vazgeçip Kuzey Afrika'ya yönelmesi, büyük ihtimalle daha önce Yemen'e gönderilen ve iki ayrı devlet kuran İbn Havşeb ile Ali b. Fazl arasında başlayan mücadeleyi öğrenmesinden dolayıdır. Kahire'de kaldığı süre içinde mensuplarından ve özellikle Mısır valisi nezdinde büyük itibarı olan İbn Ayyaş'ın evinde ikametini sağlayan dâif Ebû Ali'den büyük destek gördü. Abbâsîler, Ubeydullah'ı ele geçirmek amacıyla büyük gayret gösterdilerse de mensuplarının çabaları sayesinde bu gerçekleşmedi. Hilâfet merkezinden Mısır Valisi Muhammed b. Süleyman el-Kâtib'e yollanan ve Ubeydullah'ın yakalanmasını isteyen emirlere karşı taraftarları onun ticaret maksadıyla

la Mısır'a gelen bir Hâşimî olduğunu, asıl aranan kişinin Yemen'e kaçtığını söyleyerek valiye yanıltmaya çalıştılar. Vali de durumu kurtarmak için bazı İsmâilîler'i yakalatıp dövdürmekle yetindi. Bu konuda gevşek davrandığı hilâfet merkezine bildirilince vali azledildi ve yerine İsâ b. Muhammed en-Nevşerî gönderildi. Bunun üzerine tüccar kıyafeti giydirilen Ubeydullah, Fustat'tan Mağrib'e doğru yola çıkınca yeni valinin takibatı sonucu yakalandı, fakat vali çok geçmeden aldığı yüklü bir rüşvet karşılığında onu serbest bıraktı.

Trablusgarp'a ulaşan Ubeydullah el-Mehdî dâisi Ebû Abdullah eş-Şîi'ye elçiler gönderip geldiğini bildirdi. Bu arada elçilerinden Ebû Abdullah eş-Şîi'nin kardeşi Ebû'l-Abbâs, Ağlebî Emîri III. Ziyâdetullah'ın adamları tarafından Kayrevan'da yakalandı; ancak yapılan bütün işkencelere rağmen imamin bulunduğu yeri söylemedi. Ziyâdetullah'ın Trablus valisine mektup yazarak kendisinin yakalanmasını istediğini öğrenen Ubeydullah, Kastîliye'ye doğru yola çıktı. Ubeydullah'ın daha önce görüp birçok mal ve hediye verdiği vali, Ziyâdetullah'a yazdığı mektupta aranan kişinin Trablus'tan ayrıldığını ve kendisine ulaşmanın mümkün olmadığını bildirdi. Kastîliye'ye ulaştığında Ebû'l-Abbâs'ın durumunu öğrenen Ubeydullah, Ebû Abdullah eş-Şîi ile buluşmaktan vazgeçerek yolunu değiştirdi ve Sicilmâse'ye gitti. Buradaki ikameti sırasında çeşitli hediyeler sayesinde Vali Elyesa' b. Müntasır ile (II. Elyesa') yakın dostluk kurdu. Elyesa', Ağlebî Emîri Ziyâdetullah'ın Ubeydullah'la ilgili ihbar mektubunu alınca onu bir evde gözetim altına tuttu. Bu esnada Ağlebîler'in merkezi Rakkâde'yi ele geçirip (25 Cemâziyelâhir 296 / 21 Mart 909) hutbelerden Abbâsî halifesinin adını çıkaran Ebû Abdullah eş-Şîi, Midrârîler'in elindeki imamı kurtarmak için Sicilmâse'ye yöneldi. Şehre yaklaştığında Elyesa'a mektuplarla elçiler göndererek maksadının savaş olmadığını bildirdiyse de vali elçileri öldürttü. Bunun üzerine çıkan savaşta Midrârî güçleri yenildi, vali ve adamları Sicilmâse'den kaçtı. Ebû Abdullah eş-Şîi şehre girdi ve Ubeydullah'ı bulunduğu yerden alıp kendisine bağlılık arzetti (6 Zilhicce 296 / 26 Ağustos 909). Aynı gün yatısı namazından sonra toplanan halka imamin ve ailesinin faziletlerini anlattı. Sicilmâse'nin ele geçirilmesinin ardından bütün yetkilerini Ubeydullah'a devreden Ebû Abdullah onunla birlikte yola çıktılar ve 20 Rebûlâhir 297'de (6 Ocak 910) Rakkâde'ye ulaştılar. Burada halk

Ubeydullah'a biat etti. Ebû Abdullah eş-Şîi'nin kurduğu devleti teslim alan Ubeydullah "Mehdî-Lidînillâh" ve "emîrül-müminîn" unvanını aldı ve Kuzey Afrika'da Fâtimî hilâfetini tesis etti. Bu arada Ebû Abdullah ile kardeşi Ebû'l-Abbâs'a devlet kademelerinde önemli görevler verdi. Bir süre, hutbelerde Abbâsî halifeleri yerine Ubeydullah el-Mehdî'nin adının anılmasından dolayı bazı karışıklıklar çıktıysa da muhalifler çok sert biçimde cezalandırıldı. Bu devrede yaklaşık 4000 muhalifin öldürüldüğü rivayet edilmektedir (Makrîzî, *el-Mu-kaffa'l-kebir*, s. 88). Ubeydullah'ın mehdîliğini ilân etmesiyle birlikte İsmâiliyye tarihinde yaklaşık bir buçuk asır süren setr dönemi sona erip zuhur dönemi başladı; Ubeydullah hem ilk zâhir İsmâilî imam hem Fâtimî Devleti'nin ilk halifesi oldu. Doğu İslâm dünyasındaki İsmâilîler'in bir kısmı onu imam olarak tanırken bir kısmı bunu kabul etmedi (*DîA*, XXIII, 129).

Ubeydullah el-Mehdî, çeşitli vilâyetlerde görevlendirdiği valileri özellikle Kütâmeliler'den ve güvendiği Mağribîler arasından seçiyordu. Mağrib'in orta ve batı kısmında kendi idaresine girmeyen yerlerin zaptedilmesi işini Ebû Abdullah eş-Şîi'ye havale etti. Ebû Abdullah Tubne (Tobna), Melîle (Melilla), Tenes ve diğer bazı şehir ve bölgelerle Tâhert bölgesindeki Zenâte kabilesini itaat altına aldı. Ancak Ebû Abdullah'ın başarılarından rahatsızlık duyan Ubeydullah onu ortadan kaldırmayı düşünmeye başladı. İmamda aradığını bulamayan Ebû Abdullah da kardeşi Ebû'l-Abbâs'ın tahrikleriyle Ubeydullah'ı bertaraf etmek için gizli faaliyetlere girişti. Durumu öğrenen Mehdi daha erken davranıp Ebû Abdullah ile kardeşini öldürttü (1 Zilhicce 298 / 31 Temmuz 911). Bazı İsmâilî kaynaklarda Mehdi'nin aslında Ebû'l-Abbâs'ın öldürülmesini istediği yerine yanlışlıkla Ebû Abdullah'ın öldürüldüğü ya da onun siyasî rakibi Urûbe b. Yûsuf tarafından katledildiği, Ubeydullah'ın Ebû Abdullah'ın öldürülmesine çok üzüldüğü ve cenaze namazını kendisinin kıldıracağı kaydedilir (meselâ bk. İdrîs İmâdüddin, s. 186-187). Ebû Abdullah'ın öldürülmesinden sonra Trablusgarp, Kayrevan ve diğer yerlerde çıkan isyanları şiddetle bastıran Ubeydullah el-Mehdî, memleketlerine dönen ve Ebû Abdullah'ın öldürülmediğini ileri sürerek bir çocuğu mehdî ilân eden Kütâmeliler üzerine veliaht tayin ettiği oğlu Ebû'l-Kâsım'ı gönderdi. Yapılan savaşta Kütâme ahalisi yenildi, mehdî ilân edilen çocuk da öldürüldü. Kütâmeliler'le arasını dü-

zeltmek isteyen Mehdî başta Hubâse b. Yûsuf ve Urûbe b. Yûsuf olmak üzere onlardan bazılarını vali tayin etti. Mağrib-i Aksâ'da (Fas) bulunan Sanhâce kabilelerini itaat altına almak ve Fas şehrindeki İdrîsîler'in hâkimiyetine son vermek için kumandanı Mesâle b. Habbûs'u İdrîsîler'in üzerine sevketti. Fâtîmî güçleri, İdrîsî Emîri Yahyâ b. İdrîs (IV. Yahyâ) kumandasındaki ordu ile Miknâse yakınlarında karşılaştı. Yapılan savaşta Yahyâ b. İdrîs bir miktar tazminat ödeyip Mehdî'ye biat etmeye mecbur kaldı. Mesâle b. Habbûs onu Fas'a, Mûsâ b. Ebû'l-Âfiye'yi de Mağrib-i Aksâ'nın diğer bölümlerine vali tayin etti (305/917-18). Ubeydullah el-Mehdî ülkesinin orta kesiminde korunaklı bir kale, hücumlarını başlatacağı bir üs ve İsmâîlî davetinin merkezi olmak üzere Mehdiye adını verdiği bir sahil şehri kurdu ve başkenti buraya taşıdı.

Rakkâde'ye geldiği günden itibaren doğuda Abbâsîler, Mağrib ve Endülüs'te Emevîler, Sicilya ve Calabria'da Bizanslılar'la mücadele eden Ubeydullah el-Mehdî, Mağrib'i topraklarına katmak için büyük çaba gösterdi. Fakat içeride Zenâte ve diğer kabilelerin etnik, Mâlikî ve Hâricîler'in dinî muhalefeti buna engel teşkil etti. Mehdî bu defa kendisi için daha az tehlikeli gördüğü Mısır'a çeşitli zamanlarda kuvvetler sevketti. Oğlu Ebû'l-Kâsım kumandasında gönderdiği güçlü ordu başlangıçta İskenderiye'yi zaptettiyse de daha sonra Fustat önlerinde yenildi. 307'de (919) yine Ebû'l-Kâsım kumandasında sevkedilen Fâtîmî ordusu İskenderiye ve Feyyûm'u ele geçirdi, ancak tekrar mağlûp olarak geri çekildi. Her şeye rağmen bu iki askerî hareket Fâtîmî gücünü Mısır'da hissettirmişti. Ubeydullah el-Mehdî'nin ölümünden önce Mısır için yaptığı üçüncü bir sefer hazırlığı halefi Ebû'l-Kâsım el-Kâim'in hilâfetinin ilk yıllarında gerçekleştirilebildi.

Hiristiyanlara karşı cihadı ihmal etmeyen Ubeydullah el-Mehdî, Sicilya ve Calabria'ya savaş ilân etti. 306 (918) yılının yaz aylarında İtalya yarımadasının güneyindeki ilk saldırıda Fâtîmî güçleri Reggio'yu ele geçirip birçok ganimet ve esirle geri döndü. 310 (922) yılı yaz mevsiminde Mehdiye'den İtalya'ya doğru yola çıkarılan yirmi kadırgalık savaş filosunun komutanı Mes'ûd b. Gâlib el-Vâsûlî, Saint Agatha Kalesi'ni ele geçirdi. İki yıl sonra Su'lûk diye anılan Hâcib Ca'fer b. Ubeyd, Sicilya'da Palermo'yu hareket noktası yaparak üçüncü hücumu başlattı, Bruzzano ve Oria'yı zaptetti; ardından ele geçirdiği büyük mik-

tarda mal ve esirle Mehdiye'ye döndü. Bu seferde elde edilen en büyük başarı Bizans'ın bir anlaşmaya zorlanmasıdır. Bu arada Calabria'nın yıllık vergiyi geciktirmesi düşmanlıkları yeniden canlandırdı (315/927). Sâbir kumandasındaki Fâtîmî ordusunun 318'de (930) Tarento, Salerno, Napoli ve Termoli'yi ele geçirmesi üzerine vergiler ödendi; düşmanlıklar Ubeydullah el-Mehdî'nin halifeliği süresince yatıştı.

Fâtîmî Devleti'nin kuruluş safhasının güçlü ve başarılı lideri Ubeydullah el-Mehdî 15 Rebîülevvel 322 (5 Mart 934) tarihinde Mehdiye'de vefat etti. Halefi Ebû'l-Kâsım babasının ölümünü bir müddet sakladık-tan sonra ilân etti. Kendisi "Kâim-Biem-rillâh" lakabıyla Fâtîmî Devleti'nin ikinci halifesi oldu. Ubeydullah el-Mehdî, İfrîkiye'de kurduğu devleti İsmâîlî inancına göre temellendirmiş ve bütün İslâm dünyasına yayılmayı hedeflemiştir. Bölge halkına kendi mezhebini ve imâmetini kabul ettirmek için büyük çaba göstermiş, özellikle bölgede Sünnîliği temsil eden Mâlikî ulemâsına karşı şiddetli baskı uygulamış, bir kısmını öldürtmüştür. Muhaliflerini ve diğer mezheplerden din âlimleriyle görevlilerini takip etmek üzere Dîvânü'l-keşf adıyla bir teşkilât kurmuştur. Kendi fikhî görüşlerini uygulamış, Hz. Peygamber'in ahabına sebbetmeyi ve onları tekfiri şiar edinmiş, teravih namazını yasaklamıştır. Ezana "hayye alâ hayr'l-amel Muhammed ve Ali hayrü'l-beşer" ibaresini ekletmiş, ayrıca müezzinlerin kendisine övgü ve dua mahiyetinde bir ibareyi okumalarını emretmiştir. İsmâîlî görüşlerini yaymak amacıyla Medârisü'd-da've adı verilen eğitim kurumlarını açmıştır. Ubeydullah el-Mehdî'nin başkadı ve başdâisi Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed et-Temîmî, yazdığı eserlerle onun görüşlerinin sistematize edilmesi ve yerleşmesinde rol oynayan âlimlerin başında gelir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, Beyrut 1981, s. 359; Nu'mân b. Muhammed, *İftitâhu'd-da'veti'z-zâhire ve ibtidâ'u'd-devle* (nşr. Vedâd el-Kâdî), Beyrut 1970, s. 149-282; Arîb b. Sa'd, *Sîlatü Târihi't-Taberî* (Taberî, *Târih* [Ebû'l-Fazl], XI içinde), s. 51-52; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecceddüd), s. 238-239; Muhammed b. Muhammed el-Yemânî, *Sirat Ja'far al-Hâjib* (trc. W. Ivanow, *Ismâilî Tradition Concerning the Rise of the Fatimids* içinde), Calcutta 1942, s. 184-223; İbn Hammâd es-Sanhâcî, *Ahâbâru mülûki Benî 'Ubeyd ve siretühüm* (nşr. Tihâmî Nakra – Abdülhalîm Uveys), Riyad, ts. (Dârü'l-ülûm), s. 33-52; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, tür.yer.; IX, 236; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-mugrib*, I, 158-208; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XV, 141-151; İbn Haldûn, *el-*

İber, IV, 360-366; Makrîzî, *İttî'âzü'l-hunefâ'* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl – M. Hilmî M. Ahmed), Kahire 1416/1996, s. 22-73; a.mlf., *el-Muḳaffa'l-kebir* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), Beyrut 1407/1987, s. 53-99; İdrîs İmâdüddin, *Târihu'l-hulefâ'l-Fâtîmiyyin bi'l-Mağrib: el-Kısmü'l-haş min kitâbi 'Uyûni'l-ahbâr* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), Beyrut 1985, s. 143-241; Mohamed Talbi, *L'émirat aghlabide*, Paris 1966, s. 635-638, 640-641; Âdile Ali el-Hamed, *Kıyâmü'd-devleti'l-Fâtîmiyye bi-bilâdi'l-Mağrib*, Kahire 1980, s. 183-248; A. Bel, *el-Fıraḳu'l-İslâmiyye fi ş-şimâli'l-İfrîki* (trc. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1981, s. 159-162; Hasan İbrâhim Hasan, *Târihu'd-devleti'l-Fâtîmiyye*, Kahire 1981, s. 46-88; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *Târihu'l-Mağrib fi'l-aşri'l-İslâmî*, İskenderiye 1982, s. 507-522; Abdülazîz el-Mecdüd, *eş-Şirâ'u'l-mezhebi bi-l-İfrîkiyye ilâ kıyâmi'd-devleti'z-Zirîyye*, Tunus 1985, s. 174-179; Arîf Tâmir, *'Ubeydullah el-Mehdî*, Beyrut 1410/1990; Hüseyin Münis, *Târihu'l-Mağrib ve haḳâretüh*, Beyrut 1412/1992, I/1, s. 469-490; M. Cemâleddin Sürûr, *Târihu'd-devleti'l-Fâtîmiyye*, Kahire 1994, s. 21-27; Ferhad ed-Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtîmiyye bi'l-Mağrib* (trc. Hammâdî es-Sâhilî), Beyrut 1994, s. 182-235; a.mlf., "al-Mahdî 'Ubayd Al-lâh", *EP* (ing.), V, 1242-1244; M. Brett, *The Rise of the Fatimids: The World of the Mediterranean and the Middle East in the Fourth Century of the Hîjra*, Leiden 2001, s. 29-48, 100-175; Reşâd el-İmâm, "'Ubeydullah el-Mehdî ve müşkiletü'n-nesebi'l-Fâtîmî", *Mecelletü't-Tünisiyye li'l-'ulûmi'l-ictimâ'iyye*, XXII/40-43, Tunus 1975, s. 55-96; Mehmet Azimli, "İlk Şii Halife Ubeydullah el-Mehdî ve Fatimî Halifeliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *DÜİFD*, VII/1 (2005), s. 59-73; Aydın Çelik, "Fatimî Halifesi Ubeydullah el-Mehdî ve Dönemi", *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XVI/1, Elazığ 2006, s. 395-418; Mustafa Öz, "Ebû Abdullah eş-Şii", *DİA*, X, 85-87; a.mlf. – Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâiliyye", a.e., XXIII, 129; Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtîmîler", a.e., XII, 228-230. MUSTAFA ÖZ

UBEYDULLAH b. MES'ÛD

(bk. SADRÜŞŞERİA).

UBEYDULLAH b. ÖMER b. HAFS

(عبيدالله بن عمر بن حفص)

Ebû Osmân (Ebû Ömer) Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî el-Ömerî (ö. 147/764)

Tâbiîn âlimi, muhaddis.

70 (689-90) yılı civarında Medine'de doğdu. Hem baba hem anne tarafından Hz. Ömer'in torunu olup Medine'nin önde gelen âlim ve muhaddislerindedir. Bazı kaynaklarda bu husus belirtilirken "Medine'nin yedi fakihinden biri" ifadesinin kullanılması (İbn Hacer el-Askalânî, III, 22; Hazrecî, s. 252; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, V, 242) yan-